

5. <https://www.gemcarrental.com.my/uz/blog/adabiy-diqqatga-sazovor-joylar-Malayziya-marshruti/>
6. <https://www.lonelyplanet.com/articles/malaysia-food-culture>
7. <https://www.shortform.com/best-books/genre/best-malaysia-books-of-all-time>

BIOXILMA-XILLIKNI ASRASHDA BARQAROR TURIZMNING ROLI

Tobirov Odiljon Qobiljon o'g'li

Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Ph.D.), O'qituvchi,
Aniq va tabiiy fanlar fakulteti, Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrası,
Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon shahri, 150700, O'zbekiston,

Isafov Muhammadali Shavkatjon o'g'li

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi talabasi
Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon shahri, 150700, O'zbekiston

Annotatsiya: Mazkur maqolada bioxilma-xillikni saqlashda barqaror turizmning ahamiyati va mexanizmlari tahlil qilinadi. Bioxilma-xillik insoniyat farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, hozirda ko'plab tahdidlarga (yashash muhitining yo'qolishi, iqlim o'zgarishi, ifloslanish) duch kelmoqda. An'anaviy turizm ushbu tahdidlarni kuchaytirishi mumkin bo'lsa-da, to'g'ri rejalashtirilgan va boshqariladigan barqaror turizm bioxilma-xillikni muhofaza qilish uchun muhim vositaga aylanishi mumkin. Maqolada barqaror turizmning moliyalashtirish, xabardorlikni oshirish, muqobil tirikchilik manbalarini yaratish va tabiatni muhofaza qilishga rag'batlantirish kabi ijobiy ta'sir mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, barqaror turizmni amalga oshirishdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili va mavjud amaliyotlarni o'rganish metodologiyasiga asoslangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, barqaror turizmning muvaffaqiyati ko'p jihatdan samarali boshqaruv, mahalliy hamjamiyatlarning ishtiroki va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikka bog'liq. Xulosa qismida barqaror turizm tamoyillarini keng joriy etish bioxilma-xillikni saqlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, bioxilma-xillik, ekoturizm, tabiatni muhofaza qilish, muhofaza etiladigan hududlar, mahalliy hamjamiyatlar, atrof-muhitga ta'sir, barqaror rivojlanish.

Kirish: Bioxilma-xillik – Yer yuzidagi hayotning xilma-xilligi bo'lib, ekotizimlarning barqarorligi, inson salomatligi va iqtisodiy farovonlik uchun asos hisoblanadi (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Afsuski, inson faoliyati natijasida yashash muhitlarining yo'qolishi va parchalanishi, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, ifloslanish va invaziv turlarning tarqalishi kabi omillar tufayli bioxilma-xillik misli ko'rilmagan darajada qisqarib bormoqda (IPBES, 2019). Ushbu global inqiroz sharoitida bioxilma-xillikni saqlashning samarali yo'llarini topish dolzarb vazifaga aylangan.

Turizm dunyo iqtisodiyotining eng yirik va tez rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lib, bioxilma-xillikka ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ommaviy turizm ko'pincha tabiiy resurslarga bosimni oshiradi, ifloslanishni keltirib chiqaradi va yovvoyi tabiatga xalaqit beradi (Gössling, 2002). Biroq, barqaror turizm konsepsiyasi turizmning salbiy ta'sirini minimallashtirish va uning atrof-muhitni muhofaza qilish hamda mahalliy hamjamiyatlarni qo'llab-quvvatlashdagi ijobiy hissasini maksimallashtirishni maqsad qiladi (UNWTO, n.d.).

Barqaror turizm – bu atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan, mahalliy madaniyatni hurmat qiladigan va mahalliy aholiga ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltiradigan turizm shaklidir. Uning asosiy tamoyillari ekologik barqarorlik, ijtimoiy-madaniy haqiqiylik va iqtisodiy samaradorlikni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyillarga amal qilgan holda, turizm bioxilma-xillikni saqlash uchun muhim vositaga aylanishi mumkin.

Metodlar: Ushbu tadqiqot mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish (literature review) va amaliy tajribalarni umumlashtirish metodologiyasiga asoslanadi. Quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

Adabiyotlarni qidirish: Google Scholar, Scopus, Web of Science kabi ilmiy ma'lumotlar bazalaridan hamda BMT Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO), Xalqaro Tabiatni Muhofaza Qilish Ittifoqi (IUCN), BMT Atrof-muhit Dasturi (UNEP) kabi xalqaro tashkilotlarning nashrlaridan "barqaror turizm" (sustainable tourism), "ekoturizm" (ecotourism), "bioxilma-xillikni saqlash" (biodiversity conservation), "muhofaza etiladigan hududlar" (protected areas), "mahalliy hamjamiyatlar" (local communities), "turizmning atrof-muhitga ta'siri" (environmental impact of tourism) kabi kalit so'zlar yordamida tegishli maqolalar, kitoblar va hisobotlar qidirildi.

Ma'lumotlarni saralash va tanlash: Topilgan manbalar mavzuga aloqadorligi, ilmiy asoslanganligi va dolzarbligi bo'yicha saralandi. Barqaror turizmning bioxilma-xillikka ta'siri, uning mexanizmlari, muvaffaqiyatli misollari va duch kelinayotgan muammolar haqidagi ma'lumotlarga ega manbalar tanlab olindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish: Tanlangan adabiyotlardagi ma'lumotlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Barqaror turizmning bioxilma-xillikni saqlashdagi ijobiy va salbiy jihatlar, asosiy mexanizmlari, muvaffaqiyat omillari va to'siqlar aniqlandi. Ma'lumotlar IMRAD tuzilmasiga mos ravishda sintez qilindi va umumlashtirildi.

Jadval va diagrammalarni yaratish: Tahlil natijalarini vizual tarzda ifodalash uchun barqaror turizmning asosiy mexanizmlari va potentsial ta'sirlarini aks ettiruvchi jadval va diagramma ishlab chiqildi.

Ushbu metodologiya mavzuni har tomonlama yoritish va barqaror turizmning bioxilma-xillikni saqlashdagi rolini chuqur tushunish imkonini berdi. Tadqiqot asosan ikkilamchi ma'lumotlarga asoslanganligi sababli, birlamchi dala tadqiqotlarining cheklovlari mavjud emas, ammo tahlil qilingan manbalarning xilma-xilligi va ishonchliligi natijalarning asoslilikini ta'minlaydi.

Natijalar: Adabiyotlar tahlili va amaliyotlarni o'rganish natijasida barqaror turizmning bioxilma-xillikni saqlashga qo'shishi mumkin bo'lgan bir qancha muhim hissalar aniqlandi:

Tabiatni muhofaza qilish uchun moliyaviy manba yaratish: Barqaror turizm, ayniqsa ekoturizm, muhofaza etiladigan hududlarga (milliy bog'lar, qo'riqxonalar) kirish to'lovlari, litsenziyalar, maxsus yig'imlar va xayriyalar orqali muhim moliyaviy mablag'larni jalb qilishi mumkin (Balmford et al., 2015). Ushbu mablag'lar qo'riqlash xodimlarining maoshlari, infratuzilmani saqlash, brakonerlikka qarshi kurash, ilmiy tadqiqotlar va monitoring dasturlarini moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Ekologik xabardorlikni oshirish: Turistlarga tabiiy hududlarning go'zalligi va mo'rtligini ko'rsatish orqali ularning bioxilma-xillikning ahamiyati va uni saqlash zarurati haqidagi tushunchalarini oshirish mumkin (Wearing & Neil, 2009). Mahalliy aholi uchun o'tkaziladigan ta'lim dasturlari va seminarlar ularning tabiatga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga va tabiatni muhofaza qilish faoliyatida ishtirok etishiga yordam beradi.

Mahalliy hamjamiyatlar uchun muqobil tirikchilik manbalarini yaratish: Barqaror turizm mahalliy aholi uchun gidlik, mehmonxona xizmatlari, hunarmandchilik mahsulotlarini sotish kabi sohalarda ish o'rirlari yaratadi (Das & Chatterjee, 2015). Bu esa ularning bioxilma-xillikka zarar yetkazuvchi faoliyatlar (noqonuniy ov qilish, daraxt kesish, barqaror bo'lmagan qishloq xo'jaligi) bilan shug'ullanishga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi.

Yashash muhitlarini saqlash va tiklashga rag'batlantirish: Sog'lom va jozibador ekotizimlar turistlarni jalb qilganligi sababli, turizm operatorlari va mahalliy hamjamiyatlar tabiiy yashash muhitlarini saqlashdan manfaatdor bo'ladilar (Honey, 2008). Ba'zi hollarda turizmdan tushgan daromadlar degradatsiyaga uchragan yerlarni qayta tiklash loyihalariga yo'naltirilishi mumkin.

Ilmiy tadqiqotlar va monitoringni qo'llab-quvvatlash: Turistlar va gidlar yovvoyi tabiatni kuzatish orqali monitoring dasturlariga hissa qo'shishi mumkin (masalan, "fuqarolik ilmi" - citizen science loyihalar). Turizmdan olingan mablag'lar bioxilma-xillikni o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirishga yordam beradi (1-jadval).

1-Jadval

Barqaror turizmning bioxilma-xillikka ta'sir mexanizmlari

Mexanizm	Ijobiy ta'sirlar	Potensial salbiy ta'sirlar (noto'g'ri boshqaruvda)
Moliyalashtirish	Muhofaza etiladigan hududlarni boshqarish, qo'riqlash, tadqiqotlar uchun mablag'	Daromadlarning noteng taqsimlanishi, mahalliy ehtiyojlarning e'tibordan chetda qolishi
Xabardorlikni oshirish	Turistlar va mahalliy aholining ekologik ongi yuksalishi, tabiatni muhofaza qilishni qo'llab-quvvatlashning ortishi	Yuzaki ma'lumot berish, "yashil yuvish" (greenwashing)
Muqobil tirikchilik manbalari	Mahalliy aholi daromadlarining oshishi, bioxilma-xillikka zararli faoliyatlarning kamayishi	Iqtisodiy qaramlikning turizmga bog'lanib qolishi, daromadlarning chetga chiqib ketishi (economic leakage)
Yashash muhitini saqlashga rag'bat	Tabiiy hududlarning iqtisodiy qiymati ortishi, ularni saqlashga intilishning kuchayishi	Turistlar oqimining haddan tashqari ko'payishi (overtourism) natijasida yashash muhitlariga bosimning ortishi, infratuzilma qurilishi tufayli zarar
Tadqiqot va monitoringni qo'llab-quvvatlash	Bioxilma-xillik holati haqida ma'lumotlar to'plash, boshqaruv qarorlarini asoslash	Turistlarning yovvoyi tabiatga xalaqit berishi, noto'g'ri ma'lumotlar to'planishi xavfi

Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, barqaror turizmning ijobiy salohiyati faqatgina u to'g'ri rejalashtirilgan, boshqarilgan va monitoring qilingan taqdirdagina ro'yobga chiqadi. Aks holda, turizmning o'zi bioxilma-xillikka jiddiy zarar yetkazishi mumkin (Jadval 1, o'ng ustun).

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, barqaror turizm bioxilma-xillikni saqlash bo'yicha global sa'y-harakatlarga muhim hissa qo'shish salohiyatiga ega. U tabiatni muhofaza qilishni moliyalashtirishning an'anaviy manbalarini (davlat byudjeti, xalqaro grantlar) to'ldiruvchi va ba'zan esa asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin (Balmford et al., 2015). Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda, tabiatni muhofaza qilish uchun ajratiladigan mablag'lar cheklangan sharoitda, turizmdan olinadigan daromadlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Barqaror turizmning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning "barqarorlik" tamoyillariga qanchalik rioya qilishiga bog'liq. Agar turizm faoliyati faqat iqtisodiy foyda olishga qaratilsa va atrof-muhitga ta'siri hisobga olinmasa, u bioxilma-xillikka an'anaviy ommaviy turizmdan kam bo'lmagan zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratish lozim:

Samarali rejalashtirish va boshqaruv: Turistik oqimning sig'imini (carrying capacity) aniqlash, hududlarni zonalarga ajratish, infratuzilmani ekologik talablarga mos ravishda qurish, chiqindilarni boshqarish tizimini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega (Buckley, 2012). Bu jarayonda davlat idoralari, xususiyl sektor, mahalliy hamjamiyatlar va nodavlat tashkilotlar o'rtasida yaqin hamkorlik zarur.

Mahalliy hamjamiyatlarning to'laqonli ishtiroki va manfaatdorligi: Mahalliy aholi turizmni rejalashtirish, boshqarish va undan foyda olish jarayonlarida faol ishtirok etishi kerak. Agar ular turizmdan iqtisodiy va ijtimoiy manfaat ko'rmasalar, tabiatni muhofaza qilishga bo'lgan qiziqishlari susayishi mumkin (Wearing & Neil, 2009). Daromadlarning adolatli taqsimlanishi va mahalliy madaniyatni hurmat qilish muhim.

Monitoring va baholash: Barqaror turizmning bioxilma-xillikka va mahalliy hamjamiyatlarga ta'sirini doimiy ravishda kuzatib borish va baholash zarur. Bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarni o'z vaqtida aniqlash va tuzatish choralari ko'rish imkonini beradi (Ross & Wall, 1999).

Turistlar xulq-atvorini boshqarish: Turistlarni ekologik qoidalar va mahalliy madaniyatga hurmat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish (masalan, maxsus yo'riqnomalar, gidlar orqali) ularning salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi.

Siyosiy qo'llab-quvvatlash: Hukumatlar barqaror turizmni rivojlantirish uchun qulay siyosiy va huquqiy muhit yaratishi, standartlar va sertifikatlashtirish tizimlarini joriy etishi kerak (Honey, 2008).

Barqaror turizm barcha muammolarning yechimi emas, balki bioxilma-xillikni saqlash strategiyalarining bir qismi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Uning samaradorligi mahalliy sharoitlarga, boshqaruv sifatiga va barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligiga bog'liq. Kelajakdagi tadqiqotlar turli xil ekotizimlarda va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda barqaror turizmning uzoq muddatli ta'sirini baholashga, shuningdek, iqlim o'zgarishi kabi global muammolar bilan o'zaro aloqadorligini o'rganishga qaratilishi mumkin.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, barqaror turizm, agar to'g'ri rejalashtirilsa va samarali boshqarilsa, bioxilma-xillikni saqlash uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin. U tabiatni muhofaza qilish uchun zarur moliyaviy resurslarni yaratish, aholining ekologik xabardorligini oshirish, mahalliy hamjamiyatlarga iqtisodiy manfaat keltirish orqali ularni tabiatni asrashga rag'batlantirish kabi muhim vazifalarni bajaradi.

Biroq, barqaror turizmning muvaffaqiyati avtomatik tarzda kafolatlanmagan. Uning ijobiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirish, mahalliy hamjamiyatlarning manfaatlarini hisobga olish, turistlar oqimini boshqarish va doimiy monitoring olib borish kabi choralarni ko'rish zarur. Davlat, xususiy sektor, mahalliy aholi va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Barqaror turizm tamoyillarini keng miqyosda joriy etish nafaqat sayyoramizning bebaho tabiiy merosini kelajak avlodlar uchun saqlab qolishga yordam beradi, balki Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga, xususan, qashshoqlikka barham berish (SDG 1), munosib ish o'rirlari va iqtisodiy o'sish (SDG 8), mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish (SDG 12), iqlim o'zgarishiga qarshi kurash (SDG 13), suv osti ekotizimlarini saqlash (SDG 14) va yer usti ekotizimlarini saqlash (SDG 15) kabi maqsadlarga erishishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Balmford, A., Green, J. M. H., Anderson, M., Beresford, J., Huang, C., Naidoo, R., ... & Manica, A. (2015). Walk on the wild side: estimating the global magnitude of visits to protected areas. *PLoS Biology*, 13(2), e1002074.¹ <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1002074>²
2. Buckley, R. C. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
3. Das, M., & Chatterjee, B. (2015). Ecotourism: A panacea or a predicament? *Tourism Management Perspectives*, 14, 3-16. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.01.002>³
4. Gössling, S. (2002). Global environmental consequences of tourism. *Global Environmental Change*, 12(4), 283-302. [https://doi.org/10.1016/S0959-3780\(02\)00044-4](https://doi.org/10.1016/S0959-3780(02)00044-4)
5. Honey, M. (2008). *Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise?* (2nd ed.). Island Press.